

کتابخانه

۹۱۱۹

ص ۴ و ۷ ۱۹۹۶

مرکز اطلاعات مدرک علمی ایران
تهیه مدرک

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

۴ - ۱۳۸۳ / ۱۴۱

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی

عنوان

نظریه شورا

در اندیشه سیاسی معاصر شیعه

استاد راهنما

دکتر منصور میراحمدی

استاد مشاور

دکتر نجف‌الکزایی

نگارنده

مهدی قانع‌ار دکانی

قم - تابستان ۱۳۸۲

۹۱۱۱۹

بسمه تعالی

صورت جلسه دفاع از پایان نامه تحصیلی

تاریخ: ۸۲/۷/۲۴

شماره:

پیوست:

۵۱/۸۲/۲۳

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از الطاف حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاع از پایان نامه
 خانم آقای ^{معاصره} ^م در مقطع ارشد
 تحت عنوان ^م نظریه شوروی در ارزش‌سنجی نسبی
 در تاریخ ۸۲/۶/۲۴ با حضور هیأت داوران مؤسسه آموزش عالی باقرالعلوم (ع) برگزار گردید. نظریه
 هیأت داوران به شرح زیر اعلام می‌گردد:

قبول با امتیاز عالی
 شماره ۱۹

دفاع مجدد

غیر قابل قبول

امضا	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیأت داوران
		جناب آقای دکتر منصور دراجدی	۱) استاد راهنما
		جناب آقای دکتر نجف‌الله زاینی	۲) استاد مشاور (۱)
		جناب آقای دکتر محمد حواد ازبیط	۳) استاد مشاور (۲)
		جناب آقای دکتر میرزا مهدی	۴) استاد ناظر
			۵) نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی

نام و امضای
 مدیر برنامه ریزی و خدمات آموزشی
 م. م. بطری

نام امضای
 مسئول امور پایان نامه‌ها
 س. م. م. م.

توضیح: باتوجه به آیین نامه پایان نامه‌های مؤسسه امتیاز پایان نامه‌ها به شرح زیر مشخص می‌گردد.

الف) کارشناسی	ب) کارشناسی ارشد
۱- نمره ۱۸ الی ۲۰ عالی	۱- نمره ۱۸ الی ۲۰ عالی
۲- نمره ۱۶ الی ۱۷/۹۹ بسیار خوب	۲- نمره ۱۶ الی ۱۷/۹۹ بسیار خوب
۳- نمره ۱۴ الی ۱۵/۹۹ خوب	۳- نمره ۱۴ الی ۱۵/۹۹ خوب
۴- نمره ۱۰ الی ۱۳/۹۹ قابل قبول	۴- نمره ۱۲ الی ۱۳/۹۹ قابل قبول
۵- نمره کمتر از ۱۰ غیر قابل قبول	۵- نمره کمتر از ۱۲ غیر قابل قبول

* محاسبه میانگین ارزشیابی اعضای هیأت داوران توسط نماینده شورای پژوهشی انجام می‌گردد

تقدیم به:

بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی

رحمة الله عليه

با سپاس

اگر این اثر دارای ارزش علمی باشد، به یقین آن را مرهون زحمات دلسوزانه اساتید بزرگوار و ارجمندی هستم که به نحوی در تدوین رساله بنده را یاری نمودند. لذا بر خود لازم می‌دانم که از استاد ارجمندم جناب آقای دکتر منصور میراحمدی که رهنمودهای عالمانه‌شان همواره بدرقه راهم بود و زحمت راهنمایی رساله را بر عهده داشتند، تشکر و قدردانی نمایم. همچنین از استاد فاضل و ارجمند جناب آقای دکتر نجف لک‌زایی که زحمت مشاوره تحقیق را بر عهده داشتند صمیمانه سپاسگزارم.

از همکاری صمیمانه مسئولین، کارکنان و دست‌اندرکاران دانشگاه باقرالعلوم (ع) که زمینه‌های انجام چنین پژوهش‌هایی را فراهم آورده‌اند همچنین از کارکنان کتابخانه دانشگاه و نیز دوست عزیز جناب آقای میرمحمدحسن موسوی خلخالی که زحمت حروفنگاری، صفحه‌آرایی و صفحه‌بندی رساله را کشیدند تشکر و قدردانی می‌کنم.

در پایان از خانواده خود به ویژه مادرم که با دعای خیرش سهم بزرگی در دوران تحصیلم داشته است و همچنین از همسرم که با ایجاد فضای آرام و مناسب به بنده یاری رسانیده است کمال تقدیر و تشکر را دارم.

باسمه تعالی

نمبره: .....
امتیاز: .....
صفحه: .....

چکیده پایان نامه

عنوان پایان نامه

نام و نام خانوادگی دانشجو ..... رشته ..... مقطع .....

استاد راهنما ..... استادمشاور .....

تاریخ تصویب ..... تاریخ دفاع .....

پژوهش حاضر کوششی است در بررسی جایگاه شورا در نظام سیاسی اسلامی از دیدگاه اندیشمندان معاصر شیعه شورایی بودن ساختار نظام سیاسی معاصر شیعه از دیدگاه برخی از اندیشمندان سیاسی شیعه فرضیه اصلی این پژوهش است برای آزمون این فرضیه پایان نامه را در یک مقدمه و سه فصل تنظیم نمودیم. در فصل اول به بررسی مفاهیم و دیدگاه اندیشمندان اهل سنت درباره شورا پرداخته شد. بررسی های مذکور نشان می دهد که اساساً مفکران و اندیشمندان اهل سنت (سیدجمال، عبده، رشیدرضا، کواکبی...) در جریان اصلاح طلبی دینی در ارتباط با انحطاط مسلمانان معتقد هستند علت انحطاط جامعه اسلامی به فراموشی سپردن اصل قرآنی شورا است و درمان این انحطاط را ایجاد نظام شورایی می دانستند. الزام آور بودن شورا و شورایی بودن فرآیند تصمیم گیری دو شاخص اصلی نظام سیاسی است که از دیدگاه آنان استنباط می گردد. در فصل دوم در راستای یکی از شاخصه های نظام سیاسی شورایی (الزام آور بودن تصمیمات شورا) به طرح دیدگاه های برخی از اندیشمندان شیعه پرداختیم. مباحث این فصل روشن ساخت که از دیدگاه آنان نتایج شورا الزامی است. در فصل سوم به بررسی دیدگاه های اندیشمندان شیعه درباره ساختار نظام سیاسی پرداخته شد. مطالب این فصل در راستای اثبات شاخص دوم نظام سیاسی شورایی (شورایی بودن فرآیند تصمیم گیری)، نشان داد که در سه نظریه، مشروطه اسلامی، جمهوری اسلامی و ولایت امت، به طور مختلف این شاخصه یافت می شود. تفاوت این دیدگاه ها و تأثیر آنها بر شورایی بودن ساختار نظام سیاسی در پایان نامه مورد بررسی قرار گرفته است.

«فهرست مطالب»

- مقدمه: طرح تحقیق ۱
- ۱- بیان مسأله ۲
- ۲- علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن ۳
- ۳- سابقه پژوهش ۳
- ۴- سؤال اصلی ۴
- ۵- فرضیه پژوهش ۴
- ۶- مفاهیم و متغیرها ۴
- ۷- سوالات فرعی ۶
- ۸- روش تحقیق ۶
- ۹- سازماندهی پژوهش ۶

فصل اول: مفهوم شورا و شاخصه‌های نظام سیاسی شورایی در اندیشه سیاسی مسلمانان ۸

۱. مفهوم و تاریخچه شورا در اندیشه سیاسی مسلمانان ۹
- الف. مفهوم شورا ۹

فهرست مطالب..... (هفت)

- ۱۳..... (ب) تاریخچه طرح نظریه شورا در اندیشه سیاسی مسلمانان
- ۴۰..... الزام آور بودن نتایج شورا.....
- ۴۵..... شاخصه‌های نظام سیاسی شورایی از دیدگاه اهل سنت.....

فصل دوم: مفهوم و مبانی نظری شورا در اندیشه سیاسی معاصر شیعه..... ۴۸

- ۴۹..... مقدمه.....
- ۵۱..... مفهوم شورا.....
- ۵۴..... مبانی نظری شورا از دیدگاه شیعه.....
- ۵۴..... ۱- عقل اراده و آزادی انسان.....
- ۵۵..... ۲- فطرت انسانی و نیاز طبیعی انسان.....
- ۵۷..... ۳- نفی سلطه.....
- ۵۹..... ۴- نفی اکراه.....
- ۶۰..... ۵- خلافت و چانشینی انسان.....
- ۶۱..... ۶- نصوص خاص درباره مشارکت مردم.....
- ۶۴..... ۷- ضرورت اجتماعی.....
- ۶۴..... ۸- مسئولیت جمعی آدمیان.....
- ۶۵..... ۹- برابری انسان‌ها.....
- ۶۶..... ۱۰- پرهیز از استبداد.....
- ۶۸..... ۱۱- علاقه به سرنوشت مشترک.....
- ۶۸..... دیدگاه‌ها.....

فهرست مطالب ..... (هشت)

اهداف	۷۹
۱- مشورت برای شخصیت دادن به مردم	۸۰
۲- مشورت برای آزمایش	۸۲
۳- مشورت برای رشد فکری مردم	۸۴
۴- کاهش خطا و اشتباه	۸۶
۵- مشورت برای این که مردم بدانند نظر خواهی از دیگران عیب و عار نیست	۸۷
۶- مشورت برای این که مردم به رهبران تاسی کنند	۸۷
۷- مشاوره برای استفاده از تأیید مردم	۸۸
۸- مشورت برای آگاه شدن مشورت شوندهگان	۸۹
۹- نظارت همگانی از طریق شورا	۹۰
۱۰- مشورت برای اینکه بدانند حکومت استبدادی نیست	۱۰
۱۱- مشاوره برای این که در صورت شکست انتقاد بی جا نکنند	۹۰
۱۲- احترام خداوند به خلق خود	۹۱
۱۳- تأمین منافع جمع و مسلحت عموم	۹۲
۱۴- ایجاد الفت میان اعضاء	۹۲
۱۵- تأمین تکیه گاه در اتخاذ تصمیمات	۹۲
ادله شورا	۹۳
۱- دلیل عقل	۹۴
۲- کتاب	۹۵
۳- سنت	۱۰۳

فهرست مطالب ..... (نه)

۱۰۵ ..... - سیره و روش پیامبر

۱۱۷ ..... جمع بندی

۱۱۸ ..... فصل سوم: ساختار نظام شورایی در اندیشه سیاسی معاصر شیعه

۱۱۹ ..... مقدمه

۱۲۰ ..... (ا) نظریه مشروطه اسلامی

۱۲۰ ..... الف) ساختار نظام سیاسی در نظریه مشروطه اسلامی

۱۳۶ ..... ب) جایگاه شورا در نظام سیاسی مشروطه

۱۳۶ ..... - شیعه و حکومت مشروطه

۱۳۸ ..... - ساختار دولت مشروطه

۱۴۳ ..... - عناصر ساختار مشروطه اسلامی

۱۴۳ ..... حاکمیت الله و شریعت

۱۴۵ ..... مردم

۱۴۶ ..... مجتهدین

۱۴۸ ..... شاه (سلطنت)

۱۴۸ ..... تفکیک قوا

۱۵۳ ..... قوه مقننه

۱۶۷ ..... قوه قضائیه

۱۶۹ ..... قوه مجریه

۱۷۰ ..... ج) دیدگاه طالقانی در نظریه مشروطه اسلامی

فهرست مطالب ..... (۵۵)

۱۷۲	۱ - قوه مقننه .....
۱۷۳	- مشروعیّت مجلس .....
۱۷۴	- انتخاب نمایندگان .....
۱۸۱	- وظایف مجلس و مجلسیان .....
۱۸۱	الف: تنظیم بودن و امور مالی کشور .....
۱۸۲	ب: قانون گذاری .....
۱۸۳	ج: تفکیک قوا .....
۱۸۴	- محدوده شورا و مشورت .....
۱۸۵	۲ - قوه قضائیه در دیدگاه طالقانی .....
۱۸۶	الف: تمرکز مطلق .....
۱۹۰	ب: عدم تمرکز مطلق .....
۱۹۱	ج: تمرکز شورایی .....
۱۹۵	۳ - قوه اجرائیه .....
۱۹۶	(۲) نظریه جمهوری اسلامی .....
۱۹۶	شیعه و نظریه جمهوری اسلامی .....
۱۹۸	- رهبر و حاکم .....
۲۰۲	- ساختار قوه مقننه .....
۲۰۷	۱. مجلس شورای اسلامی .....
۲۲۳	۲. شورای نگهبان .....
۲۲۹	۳. مجمع تشخیص مصلحت .....

فهرست مطالب..... (یازده)

۲۳۰..... - قوه قضائیه

۲۳۲..... ۱. سازمان قضایی

۲۳۵..... ۲. شورای عالی قضایی

۲۵۱..... - قوه مجریه

۲۵۵..... ۱. شورای عالی امنیت ملی

۲۵۶..... ۲. صدا و سیما جمهوری اسلامی

۲۵۷..... ۳. شوراها

۲۷۱..... (۳) نظریه ولایت امت

۲۷۱..... مقدمه

۲۷۶..... نهاد رهبری

۲۷۹..... تفکیک قوا

۲۸۱..... - قوه مقننه

۲۸۲..... - قوه قضائیه

۲۸۳..... - قوه مجریه

۲۸۵..... جمع بندی

۲۸۷..... جمع بندی و نتیجه گیری

۲۹۲..... پیوست

۲۹۷..... منابع و مآخذ

مقدمه:

طرح تحقیق

۱. بیان مسأله

شور و مشورت یکی از موضوعات مهمی است که مورد توجه مردم آزاد اندیش قرار گرفته است و شیوه مدیریت و تصمیم‌گیری‌های شورایی ریشه در قدیمی‌ترین شیوه‌های زندگی اجتماعی دارد زیرا با استفاده از تجربه دیگران می‌توان تا حد زیادی از خطاها و اشتباهات کاست و با استفاده از نظرات یکدیگر تصمیم‌گیری‌ها کاملتر و اساسی‌تر می‌شود و کارایی نظام مدیریتی کشور را بالاتر می‌برد. بر همین مبنا اسلام که به عنوان کاملترین و بهترین برنامه زندگی انسان‌ها است بر این نوع مدیریت که متکی بر مشورت و اندیشه جمعی است اهمیت زیادی داده است به طوری که روایات و آیات زیادی در منابع اسلامی در این ارتباط بیان شده است و سیره پیامبر (ص) هم همچنین بوده است و به خاطر همین شور و مشورت در نظام اسلامی جایگاه ویژه‌ای دارد. تا کنون در اندیشه سیاسی اسلام، مباحث زیادی درباره شورا و جایگاه آن مطرح شده است اما به طور خاص از دیدگاه شیعه و اندیشمندان شیعی کمتر به آن پرداخته شده است. از این رو، در این پژوهش به دنبال تبیین جایگاه شورا در اندیشه سیاسی شیعه هستیم.

مقدمه، طرح تحقیق ..... (۳)

۲. علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن:

زندگی اجتماعی بشر و لزوم تبادل فکری، فرهنگی، علمی و تحقیق و حل پیچیدگیهای روابط اجتماعی و اقتصادی و سیاسی انسان‌ها را ناگزیر می‌سازد تا در جهت بهبود این روابط از آراء و اندیشه‌های یکدیگر بهره گیرند. از طرفی پیچیدگیهای روابط امروزی و تخصیصی شدن جامعه و تقسیم کار افراد متخصص ضرورت استفاده از فکر و رای دیگران را واضح‌تر و روشن‌تر می‌کند و انسان را به تمامی ابعاد مسأله واقف می‌کند. هنگامی که در شورا مطالب پیچیده مطرح می‌گردد و عقلا و تجارب و دیدگاه‌های مختلف به کمک یکدیگر بشتابند، مسایل کاملاً پخته و کم‌عیب و حتی بی‌نقص می‌گردد و از لغزش نیز مصون خواهد بود.

اهمیت: شورا در کانون مباحث اصلی مرتبط به نظام سیاسی اسلامی قرار می‌گیرد و از این جهت از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است.

فایده:

نظری: تبیین جایگاه شورا در نظام سیاسی اسلامی مهم‌ترین فایده نظری این پژوهش است.
عملی: با یافته‌های این پژوهش می‌تواند مورد استفاده محققان و دست‌اندرکاران امر سیاست و حکومت قرار گیرد.

۳. سابقه پژوهش:

در رابطه با سابقه پژوهش می‌توان گفت درباره اهمیت شورا در اسلام در کتاب‌های تفسیر و احادیث که بعضی کامل و بعضی ناقص هستند در ارتباط با شورا در نظام سیاسی اسلام کتب مختلفی نوشته شده است مانند: کتاب فقه الشوری و الاستشاره محمد توفیق الشاوی و کتاب حکم الشوری فی الاسلام و نتیجتاً از عبدالقادر ابوفارس و شورا در اسلام نوشته محمد ملکی اما در ارتباط با شورا در اندیشه سیاسی شیعه تحقیقات زیادی صورت نگرفته است. از این رو، به نظر

مقدمه، طرح تحقیق..... (۴)

می‌رسد که موضوع حاضر به نوعی جدید بوده و زمینه کار فراوانی برای آن وجود دارد.

۴. سؤال اصلی پژوهش:

جایگاه شورا در نظام سیاسی اسلام از دیدگاه اندیشمندان معاصر شیعه چیست؟

۵. فرضیه پژوهش:

بر طبق نظریه برخی از متفکران و اندیشمندان معاصر شیعه ساختار نظام سیاسی شیعه شورایی است.

۶. مفاهیم و متغیرها:

برای درک بهتر مباحث لازم است برخی از مفاهیم کلیدی پژوهش تعریف و مراد نگارنده از آنها واضح گردد. نظام سیاسی، شورا و اندیشه سیاسی سه مفهوم اصلی پژوهش حاضر تلقی می‌گردند:

۱. نظام سیاسی

ساختاری است فراگیر و پیچیده که موجودیت جامعه را به مثابه یک ارگانیسم واحد که به وسیله یک قدرت سیاسی مرکزی اداره می‌شود، حفظ می‌کند. نظام سیاسی از دیگر نظام‌های اجتماعی در درجه اول به خاطر سرکردگی آن متمایز می‌شود. در مفهوم محدود، معمولاً دولت به عنوان نهاد اصلی نظام سیاسی تلقی می‌شود که دستگاه قهر را در اختیار دارد و در مفهوم وسیع، دولت بیان و نمود رسمی تمام جامعه است. مفهوم دولت همچنین به عنوان مترادف نظام سیاسی به کار می‌رود.^۱

---

۱. علی، آقا بخشی، فرهنگ سیاسی، تهران: نشر چاپار، ۱۳۷۹، ص ۴۵۲.

۲. شورا

شورا در لغت بمعنای استخراج، اعانه و کمک آمده است.^۱ و در اصطلاح شورا بمعنای تضارب آراء و اختبار از اصحاب خرد برای رسیدن به نظر صواب یا احسن.^۲

۳. اندیشه سیاسی

اندیشه سیاسی مفهومی عام است که هر متفکری تعاریف خاصی از آن مطرح نموده است برای نمونه: ریمون آرون نویسنده فرانسوی گفته است: «اندیشه سیاسی عبارت است از کوشش برای تعیین اهدافی که به اندازه معقولی احتمال تحقق دارد و نیز تعیین ابزارهایی که در حد معقولی می توان انتظار داشت موجب دستیابی به آن اهداف بشود».^۳

حسین بشیریه در کتاب تاریخ اندیشه های سیاسی قرن بیستم تعریف ریمون آرون را این چنین، تکمیل می کند:

«در تکمیل این تعریف باید گفت که اندیشمند سیاسی کسی نیست که صرفاً دارای مجموعه ای از آراء و اهداف باشد و ابزارهای رسیدن به آن هدف ها را به دست دهد بلکه باید بتواند درباره آراء و عقاید خود به شیوه ای عقلانی و منطقی استدلال کند تا حدی که اندیشه های او دیگر صرفاً آراء و ترجیحات شخصی به شمار نمی رود».^۴ البته لازم به ذکر است که در پایان نامه حاضر، اندیشه سیاسی معاصر شیعه مورد توجه می باشد. مراد از اندیشه سیاسی معاصر شیعه، آراء و عقاید سیاسی است که مبتنی بر اصول و تعالیم مکتب شیعه است و در تأملات فکری اندیشمندان شیعه درباره زندگی سیاسی ظهور یافته است.

۱. راغب، اصفهانی، معجم مفردات الفاظ القرآن، پیشین، ص ۲۷۷.

۲. محمد عبدالقادر ابوفارس، النظام السياسي فی الاسلام، پیشین، ص ۷۹.

۳. حسین بشیریه، تاریخ اندیشه های سیاسی قرن بیستم، تهران: نشر نی، ۱۳۷۶، ص ۱۶.

۴. همان، ص ۱۶ - ۱۷.

مقدمه، طرح تحقیق..... (۶)

از آنجا که فرضیه تحقیق مبتنی بر شورایی بودن ساختار نظام سیاسی اسلامی شیعه است لذا مقوله شورا بعنوان متغیر مستقل و مقوله ساختار نظام سیاسی اسلامی به عنوان متغیر وابسته می باشد. البته، روشن است که مراد از متغیر مستقل و وابسته وجود رابطه علی و معلولی نبوده، صرفاً تأثیرگذاری یکی بر دیگری مورد توجه است.

۷. سوالات فرعی

۱- مفهوم شورا چیست؟

۲- تاریخچه طرح نظریه شورا در اندیشه سیاسی مسلمانان چیست؟

۳- ارکان و مبانی نظری شورا در اندیشه سیاسی شیعه چیست؟

۴- از دیدگاه شیعه شورا در ساختار قانونگزاری اجرایی و قضایی نظام سیاسی اسلامی چه

جایگاهی دارد؟

۸. روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش به صورت توصیفی - تحلیلی است. پژوهش حاضر، تلاش می کند با مراجعه به آراء اندیشمندان شاخص های نظام سیاسی شورایی را استخراج نموده، به تطبیق این شاخص ها در اندیشه سیاسی برخی از اندیشمندان شیعه بپردازد.

۹. سازماندهی پژوهش

سازماندهی پژوهش از یک مقدمه و سه فصل و یک جمع بندی و نتیجه گیری تشکیل شده است در مقدمه، طرح تفصیلی پایان نامه آورده می شود. در فصل اول: به بررسی مفهوم شورا و نظام سیاسی شورایی در اندیشه سیاسی مسلمانان پرداخته می شود. هدف این فصل استخراج

مقدمه، طرح تحقیق ..... (۷)

شاخص‌های نظام سیاسی شورایی است. در فصل دوم: مفهوم و مبانی نظری شورا در اندیشه سیاسی شیعه بررسی می‌شود و در این فصل یکی از شاخص‌های نظام سیاسی شورایی در دیدگاه برخی از اندیشمندان سیاسی شیعه مورد بررسی قرار می‌گیرد. در فصل سوم: جایگاه شورا در نظام سیاسی اسلامی از دیدگاه شیعه بررسی می‌شود. این فصل عهده‌دار بررسی میزان سازگاری دیدگاه برخی از اندیشمندان سیاسی شیعه با یکی دیگر از شاخص‌های نظام سیاسی شورایی است و در خاتمه یک جمع‌بندی و نتیجه‌گیری آورده می‌شود.

کتابخانه اطلاعات و مدارک علمی ایران
تهیه مدارک

فصل اول:

مفهوم شورا و شاخصه‌های نظام سیاسی شورایی در اندیشه سیاسی مسلمانان